

Владимир Д. Папић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Докторске студије језика и књижевности
vladapapic98@gmail.com

Оригинални научни рад
УДК: 821.163.41-057-055.2(075.3)
DOI: 10.19090/MV.2023.14.313-341

ЖЕНСКО АУТОРСТВО У РЕГИОНАЛНИМ НАСТАВНИМ ПРОГРАМИМА И УЦБЕНИЦИМА КЊИЖЕВНОСТИ ЗА СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

АПСТРАКТ: Рад представља анализу позиције женског ауторства унутар наставних програма и уџбеника књижевности у Србији и земљама региона (Црна Гора, Босна и Херцеговина, Хрватска). У раду се тумачи заступљеност дела чији су аутори жене у актуелним програмима за гимназије и средње стручне школе. На основу анализираних програмских и уџбеничких садржаја, приказаћемо на који начин се формира званични канон светске и националних књижевности, у свакој појединачној држави, и какво место у њему заузимају ауторке. Компаративни приступ наставним садржајима омогућиће нам да превазиђемо једнострану перспективу у посматрању наставних програма књижевности, али и да укажемо на заједничке проблеме и решења која се нуде у свакој од постјугословенских држава.

Кључне речи: методика наставе књижевности, женско ауторство, регионална књижевност, средњошколски наставни програми, уџбеници, гинеоцитика, књижевни канон, компаративни приступ.

FEMALE AUTHORSHIP IN REGIONAL CURRICULA AND LITERATURE TEXTBOOKS FOR HIGH SCHOOLS

ABSTRACT: This paper presents an analysis of the position of female authorship within the curricula and literature textbooks in Serbia and the countries in the region (Montenegro, Bosnia and Herzegovina, Croatia). The paper interprets the representation of works by female authors in current high school curricula. Based on the analysed program and textbook contents, we will show how the official canon of world and national literature is formed in each individual country and what place female authors have in it. A comparative approach to teaching contents will enable us to overcome a one-sided perspective in observing literature curricula, but also to point out common problems and solutions offered in each of the post-Yugoslav states.

Key words: methodology of teaching literature, female authorship, regional literature, high school curricula, textbooks, gynocriticism, literary canon, comparative approach.

1. УВОД: ЖЕНСКО АУТОРСТВО У РЕГИОНАЛНОЈ НАСТАВИ КЊИЖЕВНОСТИ

Проблем женског ауторства и родног идентитета у настави матерњег језика и књижевности уочава се у уџбеницима који су тренутно у употреби, одобренима у складу са иновираним наставним програмима у Србији и земљама региона.¹ Поред тога, савремену наставу језика и књижевности прате и јавне расправе везане за нови Програм наставе и учења за гимназије у Србији, који је, испрва, занемарио знатан део канона српске и светске књижевности, из њега избрисавши и песничко дело Десанке Максимовић; као и полемике које је са собом донело изгласавање Закона о родној равноправности (2021) и члана о родно сензитивном језику у уџбеницима и наставним материјалима.

Наставни програми и читанка као темељни уџбеник у настави књижевности за већину ученика представљају једини увод у свет књижевних теорија и историје књижевности, поготово за оне ученике који у будућности неће имати професионално интересовање за књижевност. Програмски садржаји пресудни су за формирање укуса и суда о уметничкој вредности, али и свести о постојању књижевног канона. Оно што млади читалац пронађе у својој читанци, за њега је аутоматски вредно и значајно, те сходно томе он претпоставља да читанка представља избор највреднијих, репрезентативних текстова националне и светске књижевности. Такве униформне представе посебно су присутне у државама у којима је доминантна улога националног издавача са монополем и у којима приватни издавачи не постоје или је њихов број занемарљив (посебно у средњошколском образовању). Могућност избора уџбеника у складу са потребама и афинитетима наставника не постоји из наведених разлога, већ је присутан принцип: један издавач – један разред – један предмет – један уџбеник.²

¹ Земљама региона у овом раду сматраћемо оне државе и ентитете који припадају некадашњем српскохрватском/хрватскосрпском говорном подручју. То су: Република Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина (са ентитетима Република Српска и Федерација Босне и Херцеговине) и Република Хрватска.

² Доминантна улога државног завода за уџбенике присутна је у Црној Гори и Републици Српској, где постоји по један важећи комплет уџбеника са гимназије, док је издавање првих читанки за средње стручне школе још увек у току. У Федерацији Босне и Херцеговине сваки од бошњачких и хрватских кантона прописује своје наставне програме за БХС, односно Хрватски језик и књижевност, док само један издавач поседује целовит уџбенички комплет за наставу БХС језика и књижевности на средњошколском нивоу образовања у бошњачким кантонима – Sarajevo Publishing. У

Распад Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и растакање српскохрватског језичког савеза у четири блиска и паралелна језичка и књижевна универзума умногоме је утицао на формирање свести о књижевном канону. Потреба да се подручје наставе књижевности сведе на класике светске и класична и савремена дела засебних националних књижевности, довела је до тога да маргиналне локалне књижевне појаве постају центар наставног интересовања. Са друге стране, важне фигуре књижевности других јужнословенских народа „преко ноћи” нестају из школских програма и уџбеника (в. Папић 2022). Ипак, позиција ауторки у програмима матерњег језика и књижевности сваког појединачног народа показује да су оне још увек на маргини. Чак и онда када су њихова дела врхунска естетска достигнућа, некада и успешнија од оних – програмом прописаних – дела мушких аутора унутар исте наставне области. Родна сензитивност у настави књижевности стога доминантно бива презентована кроз анализу женских ликова и њихове позиције у друштву у делима мушких аутора, а не кроз књижевна дела самих ауторки.³

Компаративна анализа појединачних наставних програма и у складу са њима писаних уџбеника, покушаће да прикаже однос према женском поетском, прозном, драмском и есејистичком стваралаштву у Србији, Црној Гори, Хрватској и оба ентитета Босне и Херцеговине, као и канон светске и регионалне књижевности који се може извести на основу њих.

Србији је за пети разред основне школе одобрено 12 читанки у издању девет различитих издавача, док средњошколске уџбенике објављују само четири издавача – Завод за уџбенике, Едука, Клет и Нови Логос. Слична ситуација је и у Хрватској, где се поред гимназијских, паралелно штампају и читанке за средње стручне школе приватних издавачких кућа Профил Клет, Школска књига Загреб и Алфа.

³ „Родне представе неминовно се рефлектују у културним и књижевним творевинама једног друштва, па јунакиње и јунаци књижевних дела бивају обликовани у складу са искуствима и очекивањима читалачке публике, са њеним схватањем мушких и женских улога. Та очекивања предодређује унапред конструисана слика феминитета и маскулинитета, настала мимо утицаја самих жена и мушкараца” (Gordić Petković 2022a: 88).

2. НАСТАВНИ ПРОГРАМИ И УЏБЕНИЦИ ЗА СРЕДЊУ ШКОЛУ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Потреба за класификацијом и валоризацијом женског књижевног стваралаштва у српској култури присутна је и видљива у истраживачком раду појединаца и институција. Насупрот увреженом ставу (који је потврђивао доскора важећи гимназијски програм) да су у српској књижевности након Јефимије значајно дело оставиле само Исидора Секулић и Десанка Максимовић, настају часопис и портал *Књиженство* (који садржи податке о српским књижевницама од средњег века до 1915. године), едиције *Сопствена соба* Службеног гласника и *Савременице* ИК Лагуна, у којима су изнова објављена значајна дела заборављених ауторки српске књижевности (Јелене Димитријевић, Анђелије Лазаревић, Јеле Спиридоновић Савић, Милице Јанковић, Милице Костић Селем, краљице Наталије Обреновић и Јулке Хлапец Ђорђевић). Објављене су и значајне антологије женског књижевног стваралаштва настале у последњих неколико година, међу којима се издвајају: *Региона: антологија женске регионалне књижевности* (2022) и *Новосадска женска проза: од исповести до путописа* (2020) Владиславе Гордић Петковић, *Женска читанка* Вере Копицл (2015), *Невидљива зebra: новосадска женска поезија* (2021) Синише Туцића, *Немири између четири зида: избор из приповедака српских књижевница прве половине XX века* (2021) Жарке Свирчев, али и контроверзна антологија *Balkan Bombshells: Contemporary Women's Writing from Serbia and Montenegro* (2023) Вила Фирта (Will Firth), објављена у лондонској издавачкој кући Istros Books. У другој деценији XXI века објављена су и значајна теоријска дела која тумаче позицију различитих видова женског ауторства у српској књижевности, међу којима истичемо интердисциплинарну студију Наташе Делач Кончаревић *Женска драма и (мушко) друштво: статус жене у друштву и уметности на примеру драма Милене Марковић, Маје Пелевић и Милене Богавац* (2020), чији је предмет женско драмско стваралаштво, које средњошколски програми књижевности у потпуности игноришу.

Вера Копицл у раду *Питање родне перспективе у образовању: отворени процес* анализира актуелне наставне програме за књижевност на средњошколском (гимназијском)⁴ нивоу образовања у Републици Србији,

⁴ Иако ауторка говори о средњошколским програмима, она анализира само гимназијске, и то у њиховој неважећој верзији (*Просветни гласник*, 23. април 2020).

истичући да се током десет година (од завршетка ГИЗ ВЕТ пројекта реформе средњих стручних школа, чији је циљ било увођење родне равноправности у школске курикуларне и ванкурикуларне активности) „стање у овој области није променило, осим дискретног препознавања питања родне осетљивости без назнака суштинских промена” (Korici 2022: 71). Сагласни смо са наведеним ставовима, посебно када говоримо о интенцијама новог Програма наставе и учења, чија је првобитна идеја и тежња за променом приступа у настави Српског језика и књижевности на средњошколском нивоу образовања, остала недоследна и не превише успешна. Уврштавање дела аутора и ауторки који до сада нису били заступљени у школским програмима,⁵ не прати њихову заступљеност на претходном нивоу образовања (нпр. Албахаријев *Мамац* је у 8. разреду основне школе обавезна домаћа лектира, док се у 4. разреду гимназије налази у оквиру изборног дела програма).

У првој верзији програма за четврти разред гимназије савремена српска драма је у потпуности *заборављена* и изостављена, да би се у његовим изменама касније појавили репрезентативни драмски текстови Љубомира Симовића, Александра Поповића и Душана Ковачевића, док је женска линија српске драме (у чији канон свакако улазе дела осведочене вредности ауторки попут Виде Огњеновић, Биљане Србљановић и Милене Марковић) и даље остала занемарена и ван оквира обавезног и изборног дела школског наставног програма.⁶ Основа гимназијског програма објављиваног у етапама од 2018. до 2020. године остаје иста као у претходном (чије су последње измене извршене

Ауторка не узима у обзир наставне програме за књижевност за средње стручне школе у четворогодишњем и трогодишњем трајању (Табела 2), као ни измене програма за други, трећи и четврти разред гимназије (*Просветни гласник*, 24. август 2020), настале након негативне реакције јавности на садржај његове првобитне верзије. Стога и закључци које ауторка изводи нису у складу са програмским и уџбеничким садржајима – уместо четири ауторке чија су дела заступљена током гимназијског образовања, након измена програма их је укупно десет (Табела 1).

⁵ Полемике које су пратиле креирање нових гимназијских програма водиле су се, осим око Десанке Максимовић, и око позиције Агате Кристи. Дело Агате Кристи било је предвиђено као програмски садржај у првом разреду гимназије, али је због негативних коментара јавности, која је сматрала да је дело *Краљице кримића* „морбидно” и „крваво”, оно замењено романима *Доротеј* Добрила Ненадића и првим делом трилогије *Господар прстенова* Џ. Р. Р. Толкина.

⁶ Примећујемо да је женско драмско ауторство, иако врло живо и присутно у програмима за основне школе, најчешће занемарени вид женског књижевног стваралаштва унутар средњошколских наставних програма и уџбеника на нивоу читавог региона.

2011. године)⁷, а критички однос према њему огледа се и у пракси – одређени број средњошколских наставника књижевности користи старе, у претходној верзији одобрене уџбенике приватних издавача, следећи неиновиране програмске садржаје, о чему сведоче и спискови одабраних уџбеника на вебстраницама средњих школа у Србији.

Праћење новог програма, усмереног на исходе, као и његових иновативних идеја, најчешће није у потпуности спроведено ни унутар самих уџбеника. Једини уџбеници књижевности који су настали као нови, од почетка следећи актуелни програм,⁸ засада јесу *Читанка за други разред средње школе* (Милић–Вучић 2020) и *Читанка за трећи разред средње школе* (Стевановић и др. 2022) Завода за уџбенике Београд, док су сви остали уџбеници настали прерадом претходно одобрених. Због тога није дошло до суштинских промена у тумачењу књижевности, већ само до изостављања књижевних текстова који нису више актуелни и уврштавања нових.⁹

Овај проблем огледа се и у новим програмским садржајима који су усмерени ка неговању родне сензитивности. Програм наставе и учења за гимназије нам кроз ове препоруке даје до знања да је фокус пре свега на анализи женских ликова и околности у којима се они налазе у различитим делима (доминантних мушких аутора), а не стваралаштву самих ауторки кроз историју српске и светске књижевности, како би то требало бити. У другом разреду се, поред потпоглавља у ком се предлаже тематско увезивање романтичарских песама са мотивом мртве драге, указује и на „прекорачење

⁷ Претходно важећи програм Српског језика и књижевности за гимназије обухватао је и дела ауторки која су изостављена у актуелном програму – *Госпу Нолу* и есеје Исидоре Секулић, као и песму *Ти која имаш невиније руке* Весне Парун.

⁸ У пракси су присутне и обрнуте ситуације – где је програм пратио иновације које су се пре тога нашле у уџбеницима, чији су аутори уносили садржаје које су сматрали важним у оквирима светске и српске књижевности. На пример, у *Читанци за други разред гимназије и средњих школа* Александра Јовановића (Јовановић 2005), присутни су текстови Милосава Тешића, Радослава Петковића и Светлане Велмар Јанковић, аутора који ће се у програмским садржајима за гимназију наћи тек петнаестак године касније. На сличан начин су своје место унутар програма нашла и дела Горана Петровића (чија је *Ситничарница Код срећне руке* била део *Читанке за четврти разред гимназије* ИК Нови Логос, а *Прича о причању* ИК Клет) и Борислава Пекића (чије се *Чудо у Јабнелу* већ налазило у Логосовој и Заводовој читанци за четврти разред).

⁹ Такве интенције су још присутније у настави језика, где се граматике за средње школе најзаступљенијег издавача од својих претходних верзија разликују у свега неколико страница, или су програмски садржаји из једног у други разред пребачени у неизмењеној форми.

конвенција о родној улози жене у друштвеној и приватној сфери, одступање од родних стереотипа мушких ликова (Љевин)” у Толстојевом роману *Ана Карењина*, као и „нарушавање родних стереотипа унутар задатих маскулиних модела” при тумачењу Михајловићевог романа *Кад су цветале тикве*, односно „преиспитивање родних стереотипа (женска слобода, потчињеност мушкараца жени...)” у Андрићевим *Аникиним временима* (Програм 2020а: 7).

У трећем и четвртном разреду нуде се конкретни модели тумачења појединачних дела, као и њиховог увезивања, а поред проблема националног идентитета, традиције и њених вредности, предложено је и питање *родне осетљивости* тумачено на програмом предвиђеним делима: „*Нечиста крв* (лик Софке), *Коштана* (насловни лик), *Сеобе* (лик Дафине), *Запис о даровима моје рођаке Марије* (лик Марије), *На Дрини ћуприја* (различити женски ликови, нпр. Фата из Велог Луга), *Луткина кућа* (лик Норе), *Госпођа Даловеј* (насловни лик), поезија Марине Цветајеве, фигура Исидоре Секулић у предратном друштву и књижевном и уметничком свету...” (Програм 2020а: 21), односно: „*Злочин и казна* (лик Соње Мармеладове), *Хамлет* (лик Офелије), *Мајстор и Маргарита* (лик Маргарите, служавке Наташе, Фриде), *Корени* (лик Симке), ‘*Лилика*’, *Мамац* (лик мајке), *Употреба човека* (лик Вере Кронер)...” (Програм 2020а: 41). Оваква иновација није дала запажене резултате – анализа женских ликова била је присутна у истој мери и на исти начин у свим претходним верзијама читанки, док су новоуврштени текстови тематски уланчавани само у уџбеницима ИК Клет (Бајић и др. 2020)¹⁰. Тамо је, на пример, дело Вирџиније Вулф стављено у дијалог са *Кругом* Исидоре Секулић, а није посматрано самостално унутар хронолошког следа ком припада.¹¹

Увидом у важеће наставне програме Српског језика и књижевности у гимназијама и средњим стручним школама, дошли смо до закључка да је присуство жена као ауторки програмом предвиђених текстова најдоминантније у програмима за гимназије – где су оне заступљене са свега 5,17% као ауторке, а њихова дела чине 6,5% укупних обавезних и изборних садржаја у гимназији. У четворогодишњим стручним школама ауторке су присутне са 4,65%, а њихова дела са 5,75%, док се у трогодишњим стручним школама тумачи једно обавезно и једно изборно дело чије ауторство припада

¹⁰ Пређашње издање ове читанке феминизам дефинише као „буржоаски женски покрет за формално правно изједначавање жена с мушкарцима” (Бајић и др. 2015), док у иновираном издању ове дефиниције нема.

¹¹ Иако је дело Вирџиније Вулф представљено у дијалогу са Исидором Секулић, у оквирима његовог тумачења у овом уџбенику нису присутна питања која би од ученика тражила увиђање компаративне релације између два текста.

женама, што је 4,17% њихове присутности у програмима, односно 2,94% када су у питању њихова дела. Ове бројке делују поражавајуће, посебно када узмемо у обзир присутност жена у савременом књижевном стваралаштву. Вера Копицл даје предлог за унапређење курикулума из родне перспективе, у ком претежно наводи дела савремених књижевница и теоретичарки књижевности (гимназијским програмом није предвиђен ниједан теоријски текст неке ауторке), међу којима су: Јудита Шалго, Милица Мићић Димовска, Вида Огњеновић, Радмила Лазих, Гордана Ћирјанић, Милена Марковић, Биљана Србљановић, као и теоретичарке и историчарке књижевности попут Анице Савић Ребац, Љиљане Пешикан Љуштановић, Јелене Пилиповић, Владиславе Гордић Петковић, Радмиле Гикић Петровић, Јасмине Ахметагић, Горане Раичевић и других (Копицл 2022: 84–85).

Разред и врста садржаја	Укупан број аутора	Укупан број програмом предвиђених књижевних текстова	Укупна заступљеност мушкараца као аутора текстова	Укупна заступљеност жена као ауторки текстова	Ауторке и њихова дела
Први разред – обавезни	21	36 ¹²	20 аутора, 21 текст	1 ауторка, 1 текст	Јефимија, <i>Похвала кнезу Лазару</i>
Први разред – изборни	12 ¹³	16	15 аутора, 15 текстова	2 ауторке, 2 текста	Светлана Велмар Јанковић, <i>Записи са дунавског песка</i> ; Светлана М. Толстој (редакторка), <i>Словенска митологија:</i> <i>енциклопедијски речник</i>
Други разред – обавезни	27	37	27 аутора, 37 текстова	0 ауторки, 0 текстова	/
Други разред – изборни	17	21	15 аутора, 19 текстова	2 ауторке, 2 текста	Мери Шели, <i>Франкеништајн</i> ; Мирјана Новаковић, <i>Страх и његов слуга</i>
Трећи разред – обавезни	32	45	30 аутора, 43 текста	2 ауторке, 2 текста	Исидора Секулић, <i>Круг</i> , Десанка Максимовић, избор из поезије

¹² Међу текстовима за први разред гимназије налазе се и они анонимних аутора народне књижевности и књижевности старог и средњег века – њима нећемо приписивати мушко или женско ауторство сем у случајевима када наставни програм и уџбеник то налажу – нпр. у гимназијским програмима за ЦСБХ језик и књижевност.

¹³ У изборном делу програма даје се могућност додатног опредељења између извора из којих ће бити преношени различити антички и словенски митови. Међу њиховим ауторима је само једна жена – Светлана М. Толстој, уредница *Словенске митологије: енциклопедијског речника*.

Трећи разред – изборни	22	26	20 аутора, 24 текста	2 ауторке, 2 текста	Марина Цветајева – избор из поезије; Вирџинија Вулф, <i>Госпођа Даловеј</i>
Четврти разред – обавезни	28	34	26 аутора, 32 текста	2 ауторке, 2 текста	Ана Ахматова – избор из поезије; Десанка Максимовић, <i>Тражим помиловање</i> ¹⁴
Четврти разред – изборни	16	17	15 аутора, 16 текстова	1 ауторка, 1 текст	Светлана Велмар Јанковић, <i>Лагум</i>
Укупно	155 ¹⁵	232	145 аутора, 220 текстова	10 ауторки, 12 текстова	

Табела 1. Наставни програм за гимназије 2018–2020.

Разред	Укупан број аутора	Укупан број књижевних текстова	Укупна заступљеност мушкараца као аутора текстова	Укупна заступљеност жена као ауторки текстова	Ауторке и њихова дела
Први разред	11	28	11 аутора, 11 текстова	1 ауторка, 1 текст	Јефимија, <i>Похвала кнезу Лазару</i>
Други разред – четворогодишње	23	30	23 аутора, 30 текстова	0 ауторки, 0 текстова	/
Други разред – трогодишње	20	21	20 аутора, 21 текст	0 ауторки, 0 текстова	/
Трећи разред – четворогодишње	24	34	23 аутора, 33 текста	1 ауторка, 1 текст	Исидора Секулић, <i>Госпа Нола</i>
Трећи разред – трогодишње	19	21	18 аутора, 20 текстова	1 ауторка, 1 дело	Десанка Максимовић, песма по избору ¹⁶

¹⁴ Према аутори нових издања уџбеника нису искористили могућност да у читанке за први разред уврсте дело неке од српских песникања (међу програмом предвиђена три изборна поетска текста XX и XXI века), у *Читанци за четврти разред гимназије* ИК Логос налази се и песма ауторке чије дело прописани програм не обухвата – *После двехиљадите (астронаутски блуз)* Ане Ристовић (Петровић и др. 2021: 363–364).

¹⁵ Аутори који се појављују више пута у програмима за исти или различите разреде, у одељку „Укупно” биће разматрани само једном, док ће се избор из дела одређених аутора водити као један текст.

¹⁶ Програм оставља могућност да се уместо једне песме Десанке Максимовић тумачи једна песма Васка Попе или Миодрaга Павловића, као пример савремене поезије.

Четврти разред	32	37	28 аутора, 33 текста	4 ауторке, 4 дела	Ана Ахматова, избор из поезије; Марина Цветајева, избор из поезије; Десанка Максимовић, <i>Тражим помиловање</i> ; Исидора Секулић, <i>О култури</i>
Укупно четворогодишње	87	129	82 аутора, 123 текста	5 ауторки, 6 дела	
Укупно трогодишње	50	70	48 аутора, 68 текстова	2 ауторке, 2 дела	

Табела 2. Актуелни наставни програм за средње стручне школе у Србији

3. НАСТАВНИ ПРОГРАМИ МАТЕРЊЕГ И ЦСБХ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ У ЦРНОЈ ГОРИ

Реформа наставних планова и програма за основне и средње школе у Црној Гори извршена је у периоду од 2000. до 2009. године. Први гимназијски програми за наставу Матерњег језика и књижевности објављени су 2005. (Program 2005), затим Црногорског језика и књижевности 2011, а актуелни програм за Црногорски – српски, босански, хрватски језик и књижевност публикован је 2020. године (Program 2020b). Иако се о жени унутар гимназијских програма и уџбеника књижевности говори од *Легенде о Владимиру и Косари* и *Тестаменту Ђурђа Црнојевића*, преко Његошеве *Ноћи скупља вијека* и *Иконе* Риста Ратковића, све до литерарне обраде проживљеног развода у роману *Приватна галерија* Балше Брковића, женском ауторству припада сасвим незнатна позиција у њиховим оквирима.

Упркос томе што је простор културне и академске заједнице у Црној Гори скученији него у осталим бившим југословенским републикама, црногорске издавачке куће велику пажњу посвећују савременој књижевној продукцији, у којој ствара све већи број жена. Поред ЦИД-ове теоријске едиције *Фемина*, треба истаћи и издавачке куће Нова књига Подгорица и ОКФ Петиње, у чијим издањима је заступљен велики број ауторки. У едицији *Сфинга* подгоричке Нове књиге објављена су, између осталих, дела Ксеније Поповић (*Дјечак из воде* и *Успаванка за Вука Ничијег*), Виде Огњеновић (*Кућа мртвих мириса*), Славице Перовић (*Life Lift* и *Бетон блуз*), Лене Рут Стефановић (*Шпер онога без ђеце*), као и драме Наташе Нелевић, док су у едицији *Ретровизор* штампане драме Радмиле Војводић (*Принцеза Ксенија од*

Црне Горе, Монтенегрини и Montenegro Blues)¹⁷, као и антологија драмских текстова у Црној Гори од 1994. до 2005. *Драмски транзит*, у коју је приређивачица Наташа Нелевић уврстила драме *Јегоров пут* Виде Огњеновић и *Montenegro Blues* Радмиле Војводић. Издавачка кућа ОКФ Цетиње је, поред дела ауторки попут Босиљке Пушић, Драгане Кршенковић Брковић и Драгане Трипковић, објавила антологију *Црногорске поетесе* у којој је Богић Ракочевић представио женску поезију на тлу Црне Горе од Јелене Балшић до ауторки рођених на самом крају XX века. И у едицији *Нова Луча* (ФЦЈК и Завод за уџбенике Подгорица) тежило се презентовању дела ауторки пореклом из Црне Горе, међу којима се нашао и роман *Пада Авала* Биљане Јовановић.

Чињеница је да у самим наставним програмима и читанкама намењеним настави матерњег, односно ЦСБХ језика и књижевности на средњем нивоу образовања, за ауторке није било превише места.¹⁸ Иако сви програми прописују феминистичку критику као део теоријске наставе о књижевности у четвртом разреду гимназије, њој је посвећена пажња само у теоријском делу читанке за Матерњи језик и књижевност (Jelušić–Pavlović 2010). Поред теоријских поставки о феминизму, његовим таласима и могућностима које пружа феминистичка критика, наведена су дела која се могу читати у овом кључу – од Софоклове *Антигоне* и Шекспировог *Хамлета*, до дела Добрице Ћосића, Александра Тишме и Десанке Максимовић. У речничкој одредници *Књижевност у покрету*, међу делима црногорских писаца наведено је дело само једне ауторке – збирка приповедака *Ватра у Александрији* Драгане Кршенковић Брковић.

Уџбеници за гимназију који настају према програму важећем од 2011. године (Vojiновић i др. 2017) не садрже многа дела аутора светске и српске књижевности која су била саставни део читанке за матерњи језик.¹⁹ Уместо

¹⁷ Избор драма Радмиле Војводић објављен је и у издању подгоричког Завода за уџбенике, у који је, поред ове три, уврштена и драма *Everyman Ђилас*.

¹⁸ Ситуација у предметним програмима за основне школе је другачија, те се из те перспективе чини да у Црној Гори цвета књижевност за децу. Насупрот недостатку савремених ауторки у средњошколским програмима, у основној школи се тумаче дела Ђорђине Радивојевић, Благе Журић, Драгане Кршенковић Брковић, Босиљке Пушић и других класичних и савремених ауторки књижевности за децу у оквирима светске и јужнословенских књижевности. Из овога можемо закључити да је канонизација ауторки знатно лакша у оквирима дечје књижевности, док према њима постоји отклон у званичним књижевним токовима.

¹⁹ *Читанка за четврти разред гимназије* по програму за Матерњи језик и књижевност дупло је обимнија од оне креиране у складу са програмом из 2011. године.

њих ту су дела црногорских аутора с почетка XXI века – Љубомира Ђурковића, Андреја Николаидиса, Драгана Радуловића, Огњена Спахића и Балше Брковића, међу којима нема имена ни дела ниједне ауторке, док се у теоријске и идеолошке поставке црногорске *књижевности у покрету* савршено уклапају њихова остварења. На пример, део програма је могла постати *Успаванка за Вука Ничијег* Ксеније Поповић, роман завидне уметничке вредности у постјугословенским оквирима.

Иако је у наставним програмима за гимназије и средње стручне школе у Црној Гори број ауторки незавидан (око 3,5% искључиво у изборном делу програма), приметни су позитивни трендови на које наилазимо у првим уџбеницима књижевности за средње стручне школе штампанима у Црној Гори. У овом тренутку објављене су читанке за први (Kalezić Radonjić i dr. 2020) и други разред (Kalezić Radonjić i dr. 2021) у којима се одустаје од наметања две нове графеме и ијекавског јотовања (што је карактеристика уџбеника за основне школе и гимназије), а број текстова надмашује гимназијске уџбенике и сам предметни програм. У њима можемо пронаћи дела Александра Гениса, Јосифа Бродског, Николе Куна, Душана Ковачевића, Зуке Џумхура, Румија, Торквата Таса, Волтера, Блејка, Леопардија, Поа, Халеда Хосеинија, али и песму *Мржња* Виславе Шимборске.

Разред	Укупан број аутора	Укупан број књижевних текстова	Укупна заступљеност мушкараца као аутора текстова	Укупна заступљеност жена као ауторки текстова	Ауторке и њихова дела
Први разред	53	73	21 аутор, 71 текст	2 ауторке, 2 текста	Јелена Балшић, <i>Одговор свом духовном учитељу Никону</i> ; Сапфо, <i>Химна Афродити</i> ²⁰

Подељена је у три целине конципиране по угледу на речник – сама књижевна дела уврштена су према абecedном реду презимена аутора, након њих следе речник савремених књижевних теорија и преглед есејистичких текстова. у овој читанци налазе се текстови Матије Бећковића, Добрице Ћосића, Вилијема Фокнера, Ф. М. Достојевског, Бранка Миљковића, Милорада Павића, Миодрага Павловића и Александра Тишме, који се неће појављивати у уџбеницима писанима након 2011. године.

²⁰ У уџбеницима ЦСБХ језика и књижевности за гимназију (Ћогурић i dr. 2017) налази се и текст Јефимијине *Похвале Светом кнезу Лазару*, као пример средњовековне књижевности на тлу Србије, коју програм у потпуности изоставља. У уџбеницима Матерњег језика и књижевности за први разред (Јелушић–Бечановић 2007) присутна су дела Сапфо (*Љубавна ватра*), Јелене Балшић, Јефимије, али и

Други разред	43	52	42 аутора, 51 текст	1 ауторка, 1 текст	Кристијана Фелшеринов, <i>Ми деца са станице Зоо</i>
Трећи разред	36/35 ²¹	56/55	34/33 аутора, 54/53 текста	2 ауторке, 2 текста	Исидора Секулић, <i>Негошу</i> , <i>књига дубоке оданости</i> (одломак); Десанка Максимовић, <i>Тражим</i> <i>помиловање</i> ²²²³
Четврти разред	29	35	29 аутора, 35 текстова	0 ауторки, 0 текстова	/
Канон	48/23 ²⁴	61/27	48 аутора, 59 дела / 23 аутора, 27 текстова	0 ауторки, 0 текстова	/
Укупно	144/143	213/212	139/138 аутора, 208/207 текстова	5 ауторки, 5 текстова	

Табела 3. Наставни програм ЦСБХ језика и књижевности за гимназије (2011; 2020)

4. СРЕДЊОШКОЛСКА НАСТАВА КЊИЖЕВНОСТИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И ЖЕНСКО АУТОРСТВО

Компликована административна подела Босне и Херцеговине на „Републику Српску, Дистрикт Брчко и Федерацију БиХ (бошњачко–хрватску), састављену опет од десет кантона (шест с бошњачком већином, два с хрватском и два тзв. мјешовита)” довела је до тога да „практично, независно једно од других, образовањем у Босни и Херцеговини управљају: у Републици Српској Министарство просвјете (и културе), у сваком од десет кантона кантонално министарство образовања (и науке, или и знаности, културе и спорта, и сл.), у Дистрикту Брчко владино Одјељење за образовање” (Veličković 2015: 7–8). Таква подела утицала је и на уџбеничку политику сваког

римске песникиње Сулпиције (*Венера је испунила обећање*), која није заступљена ни у једном другом уџбенику, нити наставном програму у региону.

²¹ Предметни програм из 2020. године разликује се само по једном делу од програма из 2011, у њему недостају *Корени* Добрице Ћосића.

²² Према програму Матерњег језика и књижевности дело *Тражим помиловање* тумачи се у четвртном разреду.

²³ У *Читанци за трећи разред гимназије* (Raičević i dr. 2015) налази се и одељак *Кратка антологија модерног pjesništva*, у који су уврштене песме Ане Ахматове и Марине Цветајеве, док су у сродни одељак читанке за матерњи језик (Павловић–Јелушић 2008) уврштене песме Ахматове и Цветајеве, као и Габријеле Мистрал и Едне Сен Винсент Милеј.

²⁴ Наведен је канон из наставног програма, као и канон из приручника за полагање матурског испита, актуелног од школске 2020/21. године, у ком је број обавезних књижевних дела знатно смањен.

од ентитета, односно кантона и дистрикта. Стога ће предмет анализе позиције женског ауторства у наставним програмима и уџбеницима у овом поглављу бити фокусиран на наставне програме у Републици Српској – који су униформни за целу територију ентитета и према којима су написани уџбеници објављени у државном Заводу за уџбенике Источно Сарајево. Анализу ситуације у Федерацији Босне и Херцеговине ћемо заснивати првенствено на уџбеницима издавачке куће Sarajevo Publishing, јединог издавача који поседује целовит комплет уџбеника од првог до четвртог разреда гимназије за БХС језик и књижевност на територији Федерације. Ово су једини уџбеници који би се могли (у континуитету) користити током целог средњег образовања у свим кантонима, независно од међусобних разлика у прописаним наставним програмима.²⁵

4.1. Ситуација у Републици Српској

Наставни планови и програми за гимназије у Републици Српској су од њеног стварања сродни програмима који су у употреби у Србији. Програм из 1993. допуњен је делима Ивана Тургејева, Гистава Флобера, Јанка Веселиновића, Светолика Ранковића, Милутина Ускоковића, Данка Поповића, Томаса Мана и Хермана Хесеа, али суштинских разлика у њиховој концепцији нема (Програм 1993). У актуелним гимназијским програмима (објављиваним у периоду од 2011. до 2014. године)²⁶ разлике су још мање и најприсутније у избору алтернативног дела истог аутора који је уврштен и у програм у Србији.²⁷ Највећа разлика огледа се у допунама наставног програма за четврти

²⁵ Хрватски кантони неће бити предмет анализе због тога што се у њима у настави Хрватског језика и књижевности користе прилагођени уџбеници хрватских издавача (уџбеници Накладе Алфа Мостар и Школске накладе Мостар засновани су на старијим издањима загребачке Алфе и Школске књиге).

²⁶ Наставни планови и програми за гимназије и средње стручне школе у Републици Српској доступни су на веб-страници Републичког педагошког завода РС: <<https://www.grz-rs.org/>>.

²⁷ Упоредо су иновирани и наставни програми Српског језика и књижевности за основне школе. За разлику од ситуације у Србији, где су у нове програме за више разреде основне школе уврштена многобројна дела домаћих ауторки (Милице Стојадиновић Српкиње, Десанке Максимовић, Гроздане Олујић, Иване Нешић, Виде Огњеновић, Владиславе Војновић, Исидоре Секулић, Светлане Велмар Јанковић, Весне Алексић, Јасминке Петровић, Јелене Димитријевић, Гордане Малетић, Душице Лукић, Гордане Брајовић, Хилде Дајч, Споменке Крајчевић и Ане Ристовић), у програмима за Републику Српску присутна су само дела Десанке Максимовић, Исидоре Секулић и Гроздане Олујић.

разред гимназије, у који је накнадно уврштено поглавље *I и II свјетски рат, страдање Срба, Јевреја и Рома у тим ратовима, геноцид и превенција геноцида*, чији је циљ развијање културе сећања међу ученицима српске националности у овом ентитету. Са изменама у наставном програму и јачањем културних и научних институција Републике Српске дошло је до стварања првог комплета читанки од првог до четвртог разреда гимназије, чији су аутори искључиво са територије Републике Српске – професори Филолошког факултета Универзитета у Бањалуци и Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву.²⁸

Иако су читанке иновирание и објављиване у континуитету од 2018. године, у њима је број ауторки незнатан (по угледу на програм у Србији актуелан до реформе гимназије, ауторке представљају око 3%, а њихова дела чине мање од 5% свих уџбеничких садржаја). Писци које су аутори и ауторке читанки уврштавали као допуну програма (првенствено за четврти разред (Пржуљ–Митрић 2018)) најчешће говоре о тежњи за осветљавањем српске књижевне сцене у Босни и Херцеговини, или неких полемика у српској књижевности XX века (нпр. позиција Миодрага Булатовића). Регионалне карактеристике савремене српске књижевности у Босни и Херцеговини су у програмима за стручне школе илустроване и прозним остварењима чији су аутори добитници награде Златна сова, коју додељује Завод за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево, у чијем издању се потом објављују награђени рукописи. Роман *Зна ли ко енглески* Драгана Тепавчевића на тај начин улази у програм и за први и за четврти разред средњих стручних школа, док за шире афирмисане ауторке попут Тање Ступар Трифуновић²⁹ и Лане Басташић у програмима и даље нема места. О живом женском књижевном стваралаштву у Републици Српској сведочи и оснивање нових издавачких кућа, попут ИК Имприматур из Бањалуке, међу чијим се ауторима налази значајан број жена.

Наставни програми за средње стручне школе представљају део реформских програма средњег стручног образовања, које финансира Европска унија. Циљ је био изједначавање курикулума на нивоу читаве Босне и

²⁸ Раније је то био случај само са првим и другим разредом, док је ауторски тим за трећи и четврти разред био истоветан оном београдског Завода за уџбенике. Читанке за средње стручне школе су доживеле обрнуту судбину – раније су их писали домаћи аутори, док су ауторке актуелних читанки за први и други разред стручних школа у Републици Српској професорке београдске Филолошке гимназије.

²⁹ Треба поменути и да је роман *Сатови у мајчиној соби* ове ауторке добитник награде Златна сова, као и награде Европске уније за књижевност.

Херцеговине, те је основица програма Српског / Хрватског / Босанског језика и књижевности врло слична за сва три народа.³⁰ Још једна карактеристика ових програма јесте подела наставе матерњег језика и књижевности на три целине – наставу језика, наставу књижевности и наставу чији је циљ развијање вештина комуникације.³¹ Цео први разред посвећен је уводу у теорију књижевности, док се књижевна периодизација обрађује у другом, трећем и четвртном разреду. Канонска дела светске и јужнословенских књижевности у поглављима која следе књижевну периодизацију, најчешће прате гимназијски програм, док је списак дела која се читају у првом разреду знатно слободнији и шири (посебно у погледу жанровских примера преузетих из савремене књижевности). У *Читанци за 1. разред средњих стручних школа за трогодишња занимања* (Стакић Савковић – Вучић 2022) заступљена су дела српске народне књижевности, класика 19. и 20. века, савремених аутора са подручја Републике Српске (Ного, Рисојевић, Сладоје, Тепавчевић), али и незнатно већег броја жена – у читанци су присутне песме *Чежња* и *Балканац* Десанке Максимовић, као и бајка *Маслачак* Гроздане Олујић. За родну сензитивност као интенцију савремених програма књижевности важно је поменути и роман Моме Капора *Белешке једне Ане*, чији је одломак такође уврштен у овај уџбеник, али не и у гимназијске читанке.

Разред	Укупан број аутора	Укупан број књижевних текстова	Укупна заступљеност мушкараца као аутора текстова	Укупна заступљеност жена као ауторки текстова	Ауторке и њихова дела
Први разред	25	50	23 аутора, 26 дела	2 ауторке, 2 текста	Десанка Максимовић, <i>Стрепња</i> ; Јефимија, <i>Похвала кнезу Лазару</i>
Други разред	36	52	36 аутора, 52 текста	0 ауторки, 0 текстова	/

³⁰ У програмима Српског језика и књижевности за стручне школе, доступним на страници <vetbih.org>, учавамо већи број бошњачких и хрватских аутора него у гимназијским (Матија Дивковић, Дервиш-паша Бајезидагић, Петар Прерадовић, Анте Ковачић, С. С. Крањчевић, Муса Ђазим Ђатић, А. Б. Шимић, Зија Диздаревић, Скендер Куленовић, Весна Парун). У најновијој верзији програма, доступној на сајту РПЗ РС, у извесној мери се одступа од ове интенције и изоставља део аутора других јужнословенских књижевности.

³¹ Предвиђене наставне области из овог одељка јесу: Комуникација на радном мјесту, Вјештине изражавања и презентације, Медији, Пословна комуникација и Тражење посла.

Трећи разред	42	81	40 аутора, 76 текстова	2 ауторке, 5 текстова	Десанка Максимовић, <i>Пролећна песма, Верујем, Предосећање, Не дам и др.;</i> Исидора Секулић, <i>Писма из Норвешке</i>
Четврти разред	57	64	53 аутора, 59 текстова	4 ауторке, 5 текстова	Десанка Максимовић, <i>Шта ли те спречи, Тражим помиловање;</i> Исидора Секулић, <i>О култури;</i> А. Ахматова, М. Цветајева, избор из поезије
Укупно	152	247	147 аутора, 235 текстова	5 ауторки, 12 текстова	

Табела 4. Актуелни наставни програм за гимназије у Републици Српској

4.2. Ситуација у Федерацији Босне и Херцеговине

Курикуларна реформа се у актуелном тренутку одвија у два кантона ФБиХ – Сарајевском и Зеничко-добојском кантону и у њеном фокусу су исходи учења.³² Обласна структура предметног курикулума за БХС језик и књижевност у ЗДК подразумева читалачку писменост, језичку писменост и медијску писменост, док КС предметне области дели према језичким вештинама: темељне способности читања и писања, писање и усмено изражавање и слушање. Усмереност ка исходима уместо ка садржајима, промена је коју су пре ФБиХ у настави (са мање или више успеха) почели да имплементирају Црна Гора, Хрватска и Србија. Проблем са којим се сусрећу наставници у ФБиХ јесте непостојање уџбеника који би пратили курикуларну реформу, већ је нужно коришћење постојећих уџбеничких средстава. Увидом у нови курикулум Зеничко-добојског кантона, стиче се утисак да он није писан да би по њему настајали нови уџбеници, већ су у курикулум имплементирани програмски садржаји већ постојећих и умногоме застарелих и превазиђених уџбеника књижевности. Након ратних издања читанки за основну и средњу школу, једини целовити уџбенички комплет намењен средњошколцима представљају читанке и граматике (*Наши језик*) у издању издавачке куће Sarajevo Publishing, први пут објављене пре тачно двадесет година. У њима примећујемо незнатно већи број ауторки него што је то случај у уџбеницима

³² Курикуларна реформа за КС доступна је на страници <http://kurikulum.ks.gov.ba/>, док је реформа ЗДК кантона доступна на страници <https://kurikulumpzdk.ba/>.

осталих земаља српскохрватског говорног подручја (5,8% ауторки са 4,7% текстова унутар читанки), али и доминацију савремене женске књижевности (Табела 5). Једина босанскохерцеговачка ауторка у уџбеницима ове издавачке куће (која не припада савременој књижевности) јесте Умихана Чувидина, једина позната алхамијадо песникиња која је стварала у десетерцу и духу народних песама.³³ Курикуларна реформа ЗДК донекле следи канон ауторки чија су дела уврштена у поменуту уџбеничку серију, док се листа дела у КС знатно проширује када су у питању препоручена дела класичне и савремене светске, босанскохерцеговачке и других јужнословенских књижевности (Табела 6).

Проблем наставних програма и уџбеника за националну групу предмета у Босни и Херцеговини присутан је и када су у питању читанке. Делује да је наклоњеност сопственом народу још увек непремостива – уџбеници за Републику Српску и хрватске кантоне писани су искључиво из перспективе народа ком аутори и већина ученика припадају, док се у уџбеницима БХС књижевности и језика примећује тежња ка објективном сагледавању заједничке књижевне прошлости, али је упркос томе очигледна фаворизација књижевности народа ком аутор уџбеника припада.³⁴ Најуспешнији подухват на пољу наднационалног приступа књижевности остварио је ауторски тим читанки *Свезаме, отвори се* намењених ученицима од V до IX разреда основне школе, док је на средњошколском нивоу то у највећој мери пошло за руком Нецаду Ибрахимовићу и Енверу Казазу у *Читанци за IV разред гимназије* (Ibrahimović–Kazaz 2003). У питању је једина читанка на бившем српскохрватском језичком подручју која поседује посебно поглавље „Феминизам и женска књижевност”. У њему су приказане историја и теорија феминизма и гинеоцитике, теоријски текстови Емили Мартин

³³ Један од претходних наставних програма Кантона Сарајево (Program 2018) помиње и Стаку Скендерову, прву јавну и културну радницу међу Србима у Сарајеву, али њеног имена ни дела нема ни у бошњачким, ни у српским уџбеницима у које смо имали увид.

³⁴ У читанкама Sarajevo Publishing-а, чији је аутор Зденко Лешић, приметно је фаворизовање хрватске књижевности и приписивање приморске књижевности ренесансе и барока хрватској књижевности у данашњим оквирима. У читанкама Ведада Спахића приметно је фаворизовање бошњачких писаца, негирање српског и хрватског идентитета писаца муслимана који су изражавали припадност једном од та два народа кроз историју, као и приказивање канона српске и хрватске књижевности из перспективе која не приказује реална књижевна стремљења епохе; тако се међуратна српска књижевност тумачи само на примеру *Суматре* Милоша Црњанског и *Госпође министарке* Бранислава Нушића.

(*Нарације тијела, границе тијела*) и Сузан Бордо (*Тијело и репродукција женствености*), као и избор из поезије и прозе шест савремених босанскохерцеговачких ауторки: Фериде Дураковић (*Беба с косом*), Бисере Аликадић (*Врт наслада или шта урадити са својим старим тијелом*), Мубере Пашић (*In memoriam*), Нермине Омербеговић (*Писати*), Шејле Шехабовић (*Шминка*) и Александре Чворовић (*Породично стабло*). Ова читанка, иако поседује недостатке техничке природе, представља добро полазиште за ауторе који имају амбицију да пишу нове уџбенике у Федерацији Босне и Херцеговине, засноване на курикуларној реформи.

Разред и уџбеник	Укупан број аутора	Укупан број књижевних текстова	Укупна заступљеност мушкараца као аутора текстова	Укупна заступљеност жена као ауторки текстова	Ауторке и њихова дела
<i>Читанка 1</i> (Lešić 2008)	45	98	42 аутора, 53 текста	3 ауторке, 5 текстова	Ферида Дураковић, <i>Гост је отишао, добро вече</i> ; Алма Лазаревска, <i>Како треба да се завршавају књижевна дјела</i> ³⁵ ; Сапфа, <i>Химна Афродити</i> , <i>Пејзаж, Вечерњој звијезди</i> , <i>Снага љубави</i>
<i>Читанка 2</i> (Lešić 2006)	57	76	55 аутора, 75 текстова	1 ауторка, 1 текст	Умихана Чувидина, <i>Чамци Мујо и лијена Ума</i>
В. Спахић – М. Кунић, <i>Читанка 3</i> (Spahić– Kunić 2005)	37	47	36 аутора, 46 текстова	1 ауторка, 1 текст	Вирџинија Вулф, <i>Модерна књижевност и савременици</i>

³⁵ У питању је одломак из приповетке *Поздрав из околениг града*, која припада збирци *Смрт у музеју модерне умјетности*.

Читанка 4 (Sprahić 2003)	45	57	40 аутора, 51 текст	5 ауторки, 6 текстова	Маргерит Јурсенар, <i>Хадријанови мемоари</i> ; Весна Парун, <i>Ти која имаш невиније руке</i> ; Дара Секулић, <i>Имела, пјесма</i> , <i>Аве Марија</i> ; Јасмина Мусабеговић, <i>Скретнице</i> ; Марина Катнић Бакаршић, <i>Наративне чаролије Хиљаду и једне ноћи</i>
Укупно	172	278	162 аутора, 265 текстова	10 ауторки, 13 текстова	

Табела 5. Програмски садржаји заступљени у одобреним уџбеницима књижевности у бошњачким ентитетима ФБиХ

Кантон	Препоручена дела ауторки	Заступљеност ауторки у предметном програму
Сарајевски	Џоан К. Роулинг, <i>Хари Потер</i> ; А. Ахматова (избор из поезије); Д. Максимовић (избор из поезије); В. Вулф, <i>Госпођа Даловеј</i> ; Вислава Шимборска (избор из поезије); Алма Лазаревска, <i>Смрт у музеју модерне умјетности</i> ; Силвија Плат (избор из поезије); Елиф Шафак, <i>Црно млијеко, 40 правила љубави</i> ; Фериде Дураковић (избор из поезије); Лејла Каламујић (избор приповједака); Селма Асотић (избор из поезије); Весна Парун (избор из поезије); Адиса Башић (избор); Јасмина Мусабеговић (избор); Мартина Млинаревић Сопта, <i>Букача</i>	15 ауторки, 16 дела
Зеничко-добојски – обавезни садржаји	I разред – Сапфо (избор из поезије); II разред – Умихана Чувидина, <i>Чамци Муџо и лијена Ума</i> ; III разред – /; IV разред – Б. Аликадић (избор из поезије); Ф. Дураковић (избор из поезије); Ј. Даутбеговић (избор из поезије)	5 ауторки, 5 дела
Зеничко-добојски – изборни садржаји	I разред – А. Лазаревска, <i>Смрт у музеју модерне умјетности</i> (избор); II разред – /; III разред – В. Вулф (избор из есеја); IV разред – В. Парун (избор из поезије); М. Јурсенар, <i>Хадријанови мемоари</i> ; Лана Басташић, <i>Ухвати зеца</i>	5 ауторки, 5 дела

Табела 6. Курикуларна реформа у ЗДК и КС

5. ХРВАТСКА – ЖЕНСКО АУТОРСТВО ПРЕ И ПОСЛЕ КУРИКУЛАРНЕ РЕФОРМЕ

Курикуларна реформа из 2019. године у Републици Хрватској донела је многобројне промене које су директно утицале на концепцију наставе књижевности, конструисање канона и избора и тематског/жанровског комбиновања дела у уџбеницима намењеним настави Хрватског језика као матерњег или језика средине у гимназијама и средњим стручним школама. Ипак, међу двадесет и два обавезна дела хрватске и светске књижевности која ће сви ученици морати да прочитају током четири године школовања, нема ниједног чији је аутор жена, док се међу 119 аутора чија су дела на списку изборних, налазе се само три ауторке (тј. 2,5%) – Весна Парун, Силвија Плат и Вирџинија Вулф (Kurikulum 2019; Табела 7).³⁶ Позиција женског ауторства у курикулумима за наставу Хрватског језика се на тај начин није побољшала у односу на програм из 1995, који је садржао обавезна дела Сапфе, Иване Брлић Мажуранић, Ане Катарине Франкопан Зринске и Весне Парун, као и роман *Кнегиња из Петрињске улице* Марије Јурић Загорке у изборном делу програма (Program 1995; Табела 8).

Оваква позиција женског ауторства у прописаним програмима чуди, посебно када узмемо у обзир претензије хрватске књижевности ка европским и светским оквирима, у којима су најпре препозната дела ауторки попут Дубравке Угрешић. Реформисани курикулум омогућава наставницима и ученицима избор текстова са списка, али и текстова који нису наведени у курикулуму, на тај начин тежећи остваривању професионалне аутономије наставника и ученика, који би требало да прочитају једно целовито дело према сопственом избору у току школске године. Таква концепција би наставу (пре)усмерила од познатог ка непознатом, од савремене књижевности ка старијим књижевним епохама, чија је програмска заступљеност, пре свега када је реч о старијој књижевности на тлу Хрватске, у курикулуму сведена на минимум. Могућност избора дата ученицима и наставницима не објашњава и не оправдава занемареност ауторки чија би дела била предложена у обавезном и изборном делу курикулума.

³⁶ „Попис обвезних књижевних текстова за цјеловито читање” за основну школу подразумева 18 текстова 12 аутора, међу којима се налазе само две жене – Ивана Брлић Мажуранић (*Чудновате згоде шегрта Хлапића; Приче из давнине*) и Нада Михелчић (*Зелени пас*).

Могућности које реформисани курикулум пружа искористили су аутори уџбеника књижевности за основне и средње школе, који су, поред текстова прописаних програмом, уврштавали одломке из дела савремене књижевности прилагођене узрасту и интересовањима ученика, као и дела осведочених вредности класичне књижевности са којима би средњошколци требало да се упознају као репрезентативним примерима из канона светске и националне књижевности. У ово истраживање уврстили смо и уџбенички серијал *Књижевни временлов* издавачке куће Profil Klett, као један од могућих модела представе о женском ауторству унутар савремених уџбеника неоптерећених књижевноисторијском периодизацијом, али и један од најзаступљенијих уџбеничких серијала у настави Хрватског језика и књижевности, који је доживео издања и према старом програму и према курикуларној реформи, са ауторским тимом који су сачињавале средњошколске професорке Драгица Дујмовић Маркуси и Сандра Rosetti Баздан.

У читанку за први разред уврштене су приповетке Дубравке Угрешић (*Love Story*) и Наде Ивљевић (*Матија, казивачица*), бајка Иване Брлић Мажуралић (*Како је Потјех тражио истину*), одломак из романа *Божји Херкула Поароа* Агате Кристи, песме Весне Парун (*Стабло, Љубав, Злато, Сонет о чистоћи, Куд ће та дјеца*), Виславе Шимборске (*Некима је драга поезија*), Анке Жагар (*Унутрашње сунце*), есејистички текстови Марине Шур Пухловски (*Родитељ*), Карен Армстронг (*Кратка повијест мита*), Петре Пливелић (*Топ 5: модерни бајковити филмови*), Даворке Гренац (*Генерација Z*) и Јулијане Матановић (*Хасанагиница*), као и два конструисана текста Ирене Наглић о биографијама Џејн Остин и Марије Јурић Загорке, сврстана у поглавље *Из другог кута* (Dujmović Markusi – Rosetti Bazdan 2019).

У читанку за други разред присутни су есеји Михаеле Мајцен Маринић (*Књига у Хрватској – масовни медиј?*), Сање Перишић (*Стварност или фикција?*) и Дуње Фалишевац (*Кончето*), неуметнички текст Еле Крањчевић (*Мој Силвије*), одломак из дела *Анархистичка фарма* Џејн Доу (Jane Doe), новела *Живи закопани* Маше Колановић, предговор *Путном товарушу* Ане Катарине Зрински, док се међу књижевницима емигрантима помиње и Марина Цветајева (Dujmović Markusi – Rosetti Bazdan 2020a). *Књижевни временолов за трећи разред гимназије* садржи песме Виславе Шимборске (*Вијетнам*) и Татјане Громаче (*Како постати лопов*), одломак из *Дневника Драгојле Јарневић*, као и есеје Јулијане Матановић (*Је ли Иван Гундулић читао романе, Дубравка*), Дубравке Ораић Толић (*Врата у*

постмодерни), Ане Тонковић Доленчић (*Дедукација текста*) и Татјане Јукић (*Шекспир на филму*) (Dujmović Markusi – Rosetti Bazdan 2020b).

У четвртој разреди гимназија ауторка ученицима и наставницима нуди избор дела међу којима су играказ Сање Ловренчић (*Ноуна мачка*), романи *Пенелопеја (Пенелопијада)* Маргарет Атвуд и *Баба Јага је снијела јаје* Дубравке Угрешић, књижевне критике Катарине Лукетић (*Мит узвраћа ударац* и *Старење, смијање, стварање*), интервју са Машом Колановић и њена новела (*Поштовани кукуци*), кратка прича Емпар Молинер (*Сеанса шминкања*), песме Весне Парун (*Мати човјекова, Ти која имаш невиније руке*), есеји Татјане Јамбришак (*АААААЈЛ ФЛАЈ АВЕЈ, МАЈ ДАРЛИНГ*), Јелене Зупа (*Казалиште апсурдне свакодневице*), Ренате Јамбрешић Кирин (*Рововски вртови*), Дубравке Ораић Толић (*Кратко стољеће*) и Јулијане Матановић (*Тко се боји лика још*). Дело Вирциније Вулф дато је у прегледу унутар потпоглавља о роману тока свести, док су Ирена Вркљан, Славенка Дракулић, Лада Каштелан и Тена Штивичић само поменуте унутар теоријских текстова о савременој хрватској књижевности (Dujmović Markusi 2021).

Одељак програма	Укупан број аутора	Укупан број књижевних текстова	Укупна заступљеност мушкараца као аутора текстова	Укупна заступљеност жена као ауторки текстова	Ауторке и њихова дела
Хрватска књижевност – обавезни текстови	13	13	13 аутора, 13 текстова	0 ауторки, 0 текстова	/
Светска књижевност – обавезни текстови	9	9	9 аутора, 9 текстова	0 ауторки, 0 текстова	/
Класична дела хрватске и светске књижевности – списак изборних садржаја	106	139	103 аутора, 128 текстова	3 ауторке, 3 текста	Весна Парун, избор из поезије; Силвија Плат, избор из поезије; Вирцинија Вулф, <i>Светионик (Ка светионику)</i>
Укупно	119	161	116 аутора, 158 текстова	3 ауторке, 3 текста	

Табела 7. Наставни програми за Хрватски језик у гимназији према курикуларној реформи

Разред	Укупан број аутора	Укупан број књижевних текстова	Укупна заступљеност мушкараца као аутора текстова	Укупна заступљеност жена као ауторки текстова	Ауторке и њихова дела
Први разред	56	95	54 аутора, 65 текстова	2 ауторке, 2 текста	Ивана Брлић Мажуранић, <i>Како је Потјех тражио истину</i> ; <i>Сапфа, Љубавна страст</i> ³⁷
Други разред	54	86	53 аутора, 84 текста	1 ауторка, 1 текст	Ана Катарина Франкопан Зринска, <i>Всакому оному, ки штал буде ове књижице</i>
Трећи разред	51	76	51 аутор, 76 текстова	0 ауторки, 0 текстова	/
Четврти разред	39	79	38 аутора, 77 текстова	1 ауторка, 2 текста	Весна Парун, <i>Мати човјекова, Ти која имаш невиније руке</i>
Укупно	185	336	181 аутор, 331 текст	4 ауторке, 5 текстова	

Табела 8. Наставни програм за Хрватски језик и књижевност пре курикуларне реформе

6. ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Упоредна анализа наставних програма и уџбеника књижевности за гимназије и средње стручне школе у државама региона показала је да је позиција женског ауторства у њима на нивоу статистичке грешке. Сваки од наставних програма садржи двадесет до тридесет пута више мушких аутора. С обзиром на чињенице из књижевне прошлости и знатно мањи број ауторки које су стварале кроз историју (посебно у јужнословенским књижевностима), оваква ситуација је разумљива када тумачимо књижевне појаве актуелне до друге половине XX века.³⁸ Ипак, присутност и значај ауторки у савременој књижевности не одговара приказу савремене књижевности у регионалним наставним програмима и уџбеницима. Своје канонско место у програмима у Србији је – према новом Програму наставе и учења – добила само Светлана Велмар Јанковић, као једина новоуврштена домаћа ауторка чије дело није

³⁷ У изборном делу програма „Књижевност, казалиште и медијска култура” у првом разреду гимназије понуђена је и интерпретација првог хрватског криминалистичког романа – *Кнегиња из Петрињске улице* Марије Јурић Загорке.

³⁸ Наставни програми би такође требало да прате актуелна питања и догађаје у науци о књижевности, од којих су од пресудне важности поновна откривања, читања и превредновања дела занемарених ауторки, првенствено оних с краја XIX и почетка XX века.

представљено у *дијалогу* са неким другим делом или тумаченом епохом. У средњошколским програмима за Црну Гору и даље нема ниједне ауторке која је стварала у границама данашње државе након Јелене Балшић, док је женско ауторство на тлу данашње Републике Српске (и уопште женско ауторство Српкиња у Босни и Херцеговини), у потпуности занемарено. Ситуација је нешто другачија у Федерацији Босне и Херцеговине, где се женско ауторство приказује кроз призму савремене књижевности, пре свега припадница бошњачког народа, док се у курикулумима за наставу матерњег језика и књижевности у Хрватској налази забрињавајуће мали број ауторки. Наши закључци би требало да буду подстицај ауторским тимовима да у читанкама за средње стручне школе и гимназије представе већи број ауторки и њихових прозних, поетских и есејистичких остварења. Најмања заступљеност драме и есејистичких текстова у наставним програмима за средње школе кореспондира са занемарљивом присутношћу ауторки ових жанрова у регионалним програмима и уџбеницима, иако је реално стање књижевног живота знатно другачије.

Без корених промена курикулума ни аутори уџбеника у Србији, Црној Гори и Републици Српској не могу да дају много већи простор женском ауторству, али актуелна књижевна продукција и антологије књижевних текстова чији су аутори жене, знатно олакшавају посао оним ауторима, професорима и ученицима, који желе да у савремену наставу књижевности укључе дела светске и националне књижевности, која сматрају вреднима и важнима за објашњавање књижевних појава којима сведочимо. Као примере додатних хрестоматија које би се користиле као допуна постојећих уџбеника књижевности, свакако истичемо антологије *Региона* (Gordić Petković 2022b) и *Женска читанка* (Копицл 2015).

ЛИТЕРАТУРА

- Бајић, Љ., Павловић, М., Мркаљ, З. (2015). *Читанка: Српски језик и књижевност за трећи разред гимназија и средњих стручних школа*. Београд: Klett. [Bajić, Lj., Pavlović, M., Mrkalj, Z. (2015). *Čitanka: Srpski jezik i književnost za treći razred gimnazija i srednjih stručnih škola*. Beograd: Klett.]
- Бајић, Љ., Павловић, М., Мркаљ, З. (2020). *Читанка 3: Српски језик и књижевност за трећи разред гимназије*. Београд: Klett. [Bajić, Lj., Pavlović, M., Mrkalj, Z. (2020). *Čitanka 3: Srpski jezik i književnost za treći razred gimnazije*. Beograd: Klett.]

- Veličković, N. (2015). *Školokrečina: nacionalizam u bošnjačkim, hrvatskim i srpskim čitankama*. Sarajevo: Mas Media – Fond za otvoreno društvo BiH.
- Vojinović, V., Vojinović, S., Vuković, A. (2017). *Čitanka za četvrti razred gimnazije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Gordić Petković, V. (2022a). Rod i identitet u analizi književnog teksta. *Interkulturalnost i rodna ravnopravnost u obrazovanju 2022*: 87–101.
- Gordić Petković, V. (2022b). *Regiona: antologija ženske regionalne književnosti*. Novi Sad: Savez feminističkih organizacija (Re)konekcija.
- Dujmović Markusi, D., Rosetti Bazdan, S. (2019), *Književni vremeplov 1: čitanka za prvi razred gimnazije i četverogodišnjih strukovnih škola (140 sati godišnje)*. Zagreb: Profil Klett.
- Dujmović Markusi, D., Rosetti Bazdan, S. (2020a), *Književni vremeplov 2: čitanka za drugi razred gimnazije i četverogodišnjih strukovnih škola (140 sati godišnje)*. Zagreb: Profil Klett.
- Dujmović Markusi, D., Rosetti Bazdan, S. (2020b), *Književni vremeplov 3: čitanka za treći razred gimnazije i četverogodišnjih strukovnih škola (140 sati godišnje)*. Zagreb: Profil Klett.
- Dujmović Markusi, D. (2021), *Književni vremeplov 4: čitanka za četvrti razred gimnazije i četverogodišnjih strukovnih škola (140 sati godišnje)*. Zagreb: Profil Klett.
- Ibrahimović, N., Kazaz, E. (2003). *Čitanka za IV razred gimnazije*. Sarajevo: OKO.
- Јелушић, Б., Бечановић, Т. (2007). *Читанка за први разред гимназије: II дио*. Подгорица: Завод за уџбенике и наставна средства. [Јелушић, В., Већановић, Т. (2007). *Čitanka za prvi razred gimnazije: II dio*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.]
- Јелушић, В., Павловић, М. (2010). *Čitanka za četvrti razred opšte gimnazije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Јовановић, А. (2005). *Читанка са књижевнотеоријским појмовима за II разред гимназије и средњих школа*. Београд: Завод за уџбенике. [Јовановић, А. (2005). *Čitanka sa književnoteorijskim pojmovima za II razred gimnazije i srednjih škola*. Beograd: Zavod za udžbenike.]
- Kalezić Radonjić, S., Jovetić Koprivica, S. Čečović, R. (2020). *Čitanka s elementima teorije književnosti za prvi razred srednjih stručnih škola (I i II dio)*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kalezić Radonjić, S., Jovetić Koprivica, S. Čečović, R. (2021). *Čitanka za drugi razred srednjih stručnih škola*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Копицл, В. (2015). *Женска читанка*. Нови Сад: Фондација Легат Светозара Петровића – Академска књига. [Kopićl, V. (2015). *Ženska čitanka*. Novi Sad: Fondacija Legat Svetozara Petrovića – Akademska knjiga.]
- Копицл, В. (2022). Питанје родне перспективе у образовању: отворени процес. *Interkulturalnost i rodna ravnopravnost u obrazovanju 2022*: 70–86.
- Курikulum (2019). *Курikulum наставног предмета Хрватски језик за основне школе и гимназије*. Загреб: Министарство зnanости и образовања.
- Лешић, З. (2006). *Ћитанка за други разред гимназије*. Сарајево: Сарајево Publishing.
- Лешић, З. (2008). *Ћитанка за први разред гимназије*. Сарајево: Сарајево Publishing.
- Милић, Б., Вучић, К. (2020). *Ћитанка за други разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике. [Milić, B., Vučić, K. (2020). *Čitanka za drugi razred srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.]
- Павловић, М., Јелушић, Б. (2008). *Ћитанка за трећи разред опште гимназије*. Подгорица: Завод за уџбенике и наставна средства. [Pavlović, M., Jelušić, B. (2008). *Čitanka za treći razred opšte gimnazije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.]
- Папић, В. (2022). Канон српске књижевности у регионалним наставним програмима и уџбеницима за средње школе. *ИнтерКулт 2021*: 259–274. [Pačić, V. (2022). *Kanon srpske književnosti u regionalnim nastavnim programima i udžbenicima za srednje škole*. *InterKult 2021*: 259–274.]
- Петровић, П., Ђурић, М., Сувајџић, Б., Станковић Шошо, Н. (2021). *Ћитанка 4: уџбеник за четврти разред гимназије*. Београд: Нови Логос. [Petrović, P., Đurić, M., Suvajdžić, B., Stanković Šošo, N. (2021). *Čitanka 4: udžbenik za četvrti razred gimnazije*. Beograd: Novi Logos.]
- Пржужљ, Ж., Митрић, М. (2018). *Ћитанка за 4. разред гимназије*. Источно Ново Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства. [Pržulj, Ž., Mitrić, M. (2018). *Čitanka za 4. razred gimnazije*. Istočno Novo Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.]
- Програм (1993). *Наставни план и програм за гимназију*. Пале: Република Српска Министарство образовања, науке и културе. [Program (1993). *Nastavni plan i program za gimnaziju*. Pale: Republika Srpska Ministarstvo obrazovanja, nauke i kulture.]
- Програм (1995). *Наставни програм за гимназије: Хрватски језик за гимназије*. *Гласник министарства проsvјете и шporta*.
- Програм (2005). *Матерњи језик и књижевност: српски, црногорски, бошњачки и хрватски језик и књижевност I, II, III и IV разред опште гимназије*. Подгорица: Завод за школство.

- Program (2018). *Nastavni plan i program gimnazija: izborno područje – Opća gimnazija*. Sarajevo: Ministarstvo za obrazovanje nauku i mlade Kantona Sarajevo.
- Програм (2020а). Правилник о изменама Правилника о плану и програму наставе и учења за гимназију. *Просветни гласник* 12: 1–50. [Program (2020a). Pravilnik o izmenama Pravilnika o planu i programu nastave i učenja za gimnaziju. *Prosvetni glasnik* 12: 1–50].
- Program (2020b). *Predmetni program Crnogorski – srpski, bosanski, hrvatski jezik i književnost: I, II, III i IV razred opšte gimnazije*. Podgorica: Zavod za školstvo.
- Raičević, A., Karadžić, J., Čogurić, D., Čogurić, A. (2015). *Čitanka za treći razred gimnazije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Spahić, V. (2003). *Čitanka za četvrti razred gimnazije*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Spahić, V., Kunić, M. (2005). *Čitanka za treći razred gimnazije*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Стакић Савковић, М., Вучић, К. (2022). *Читанка за 1. разред средњих стручних школа за трогодишња занимања*. Источно Ново Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства. [Stakić Savković, M., Vučić, K. (2022). *Čitanka za 1. razred srednjih stručnih škola za trogodišnja zanimanja*. Istočno Novo Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.]
- Стевановић, Г., Јовановић Бубања, Ј., Костић, Т. (2022). *Читанка за трећи разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике. [Stevanović, G., Jovanović Bujanja, J., Kostić, T. (2022). *Čitanka za treći razred srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Čogurić, A., Vukotić, M., Deletić Milačić, A. (2017). *Čitanka za prvi razred gimnazije*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Vladimir D. Papić
University of Novi Sad
Faculty of Philosophy

**FEMALE AUTHORSHIP IN REGIONAL CURRICULA AND LITERATURE
TEXTBOOKS FOR HIGH SCHOOLS**

Summary

This paper presents an analysis of the position of female authorship within curricula and literature textbooks in Serbia and the countries of the region (Montenegro, Bosnia and Herzegovina, Croatia). The paper interprets the representation of works by female authors in current high school curricula. Based on the analysed program and textbook contents, we showed how the official canon of world and national literature is formed in each individual country and what place female authors have in it. A comparative approach to teaching contents enabled us to overcome a one-sided perspective in observing literature curricula, but also to point out common problems and solutions offered in each of the post-Yugoslav states. An analysis of the curricula and literature textbooks for secondary schools in the countries of the region showed that the position of female authors is negligible. Each of the curricula contains twenty to thirty times as many male authors. The research showed that in textbooks gender sensitivity is most often interpreted through works authored by men, while female authorship is rarely included in literary-historical periodization. In addition to Jefimija, Desanka Maksimović and Isidora Sekulić, the works of seven more authors are included in the new curricula for grammar schools in Serbia, among which the position of Svetlana Velmar Janković stands out. The curricula in Montenegro do not include a single female author from the territory of that country after the Middle Ages, while the literary work of Serbian women in the territory of Bosnia and Herzegovina is completely excluded from the textbooks of both entities. In contrast, the new curricula in the Federation of Bosnia and Herzegovina, as well as the current textbooks created after the curriculum reform in Croatia, emphasize contemporary female authorship and its importance. Without radical changes in the curricula, not even textbook authors can give much more space to female authorship, but the current literary production and anthologies of literary texts authored by women make the job much easier for those authors, professors and students who want to include their works in contemporary literature teaching.

Key words: methodology of teaching literature, female authorship, regional literature, high school curricula, textbooks, female authorship, gynocriticism, literary canon, comparative approach.

Примљено: 25. 6. 2023.
Прихваћено: 22. 7. 2023.

